עוגני אבן הנושאים כתובות וחריתות שנמצאו בסקרים תת־ימיים בחוף אשקלון

אהוד גלילי, ג׳רלד פינקלשטיין, יוסף אילון וברוך רוזן

בשנים 2004–1995 נחשפו קטעים נרחבים של קרקעית הים ונגרם הרס רב לחופים בעקבות כריית חול מוגברת באשקלון, שנערכה לצורך בניית המרינה והרחבת הנמל ובריכת הקירור של חברת החשמל. כתוצאה מפעילות זו נחשפו גם שרידים עתיקים רבים בחוף הים ובקרקעיתו. חשיפת השרידים הארכיאולוגיים על ידי גלי הים וזרמיו הביאה להריסתם. בהעדר שכבת חול מגינה כורסם המצוק החופי, והוא התמוטט ונסוג בקצב מהיר. כך נהרסו מבנים וחומות עתיקים, שחלקים רבים מהם התמוטטו וצנחו לים.

בסקרים תת־ימיים שנערכו בשלושים השנים האחרונות באזור אשקלון, מטעם האגודה למחקר תת־ימי, אוניברסיטת חיפה ורשות העתיקות, נתגלו שרידים של עשרות כלי שיט טרופים ומטענים, וכן ממצאים שאבדו לכלי שיט שפעלו במקום.[1] את הממצאים אפשר לחלק לשלוש קבוצות:

א. עוגנים שנתגלו בעומק 13–6 מ׳, במרחק כמה מאות מטרים מהחוף. הם שימשו לעגינת כלי שיט במרחק ניכר מהחוף ואבדו בעת העגינה.

ב. שרידים של כלי שיט טרופים בעומק 4.0–2.5 מ׳, במרחק 120–80 מ׳ מהחוף. מקור ממצאים אלו, המרוכזים בקבוצות מתוחמות ומוגדרות על קרקעית הים, בכלי שיט שנקלעו לסערות. בהעדר מחסה, הם נסחפו אל החוף ונטרפו במשברי החוף.

ג. שרידי מבנים ומתקנים על החוף ובקרבתו, בעומק של עד 2 מ׳ ובמרחק של 30–40 מ׳ מקו החוף של היום. מקור שרידים אלו בחלקים מהיישובים העתיקים שכירסם הים, ואשר התמוטטו ונפלו לתוכו (גלילי, שרביט ודהרי תשס״א).

עשרות העוגנים שנמצאו הם מסוגים אחדים ומכמה מתקופות, חלקם מטיפוסים שאינם ידועים, או נדירים, ובהם עוגני אבן, ברזל ועץ. בחלק מהעוגנים נותרו חלקי עופרת או אבן. על כמה מעוגני האבן היו חריתות (להלן). כמו כן, התגלו דגמי עופרת זעירים של עוגני ברזל אמתיים. מאמר זה עוסק בעוגני אבן שעליהם חריתות, שהתגלו מול קטע חוף שאורכו כ־5 ק״מ, התחום בדרום בנחל אברהם (מדרום לתל אשקלון) ובצפון — בחופי אפרידר וברנע (איור 1). העוגנים התגלו ברובם בשלושה ריכוזים: בקרבת התל; באזור חופי הרחצה הצפוניים ואשקלון מיומאס; ובאזור שרטון סלע תת־ימי, המכונה ״שיח׳ עוואד״ ונמצא במרחק כמה מאות מטרים ממערב לפתח המרינה, בעומק 12–8 מ׳, כ־600 מ׳ מהחוף (גלילי ושרביט תשנ״ז; תש״ס; גלילי, שרביט ודהרי תש״ס).

הממצא

עוגנים מסוגים רבים נתגלו בחוף אשקלון, והם משקפים כ־3500 שנות ספנות בחופי דרום הארץ.

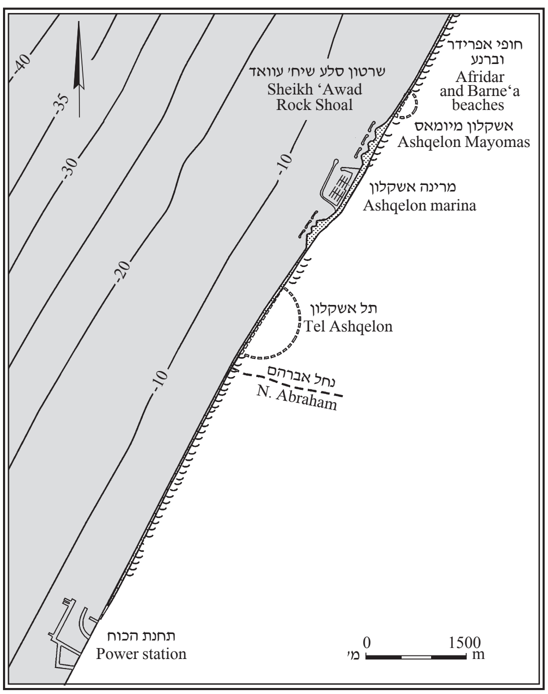

איור 1. מפת חוף אשקלון.

מספרם של עוגני האבן שעליהם חריתות גדול בהשוואה למספרם באתרים אחרים לאורך חופי ישראל; רובם עוגנים מורכבים, דהיינו עוגנים שנוספו להם יתדות עץ מחודדות לשיפור האחיזה בקרקעית הים (איור 2). על 13 מבין עשרות העוגנים שהתגלו היו כתובות וסימנים חרותים (טבלה 1). הם מוינו על פי צורתם ומספר הנקבים בהם.

טבלה 1. מידות ומשקלים של העוגנים החרותים

Table 1. Measurements and Weights of the Incised Anchors

מס׳ No.	אתר Site	מידות (ס״מ) Measurements (cm)	משקל (ק״ג) Weight (Kg)	מידות נקבים (ס״מ) Perforation Measurements (cm)	צללית Silhouette	חריתות Incisions	סוג האבן Stone Type	איור מס׳ Fig. No.
1	אשקלון צפון Ashqelon North	L 41 W 27.5 TH 5.5	15.0	Ø 3.5 4 × 4 4 × 4			שיש אפור Gray marble	8–2
2	אשקלון Ashqelon	L 51 W 30 TH 13.5	30.0	7.0 × 8.5 6.0 × 6.5 6.0 × 6.5			אבן חוף דקת־גרגר Beachrock	9
3	אשקלון ממערב למרינה Ashqelon, west of the marina	L 54.5 W 36 TH 10.5	35.0	Ø 5 3 × 6 3.5 × 5.0			אבן חוף גסת־גרגר Beachrock	10
4	אשקלון צפון Ashqelon North	L 52 W 34 TH 5.5	18.0	Ø 5.5 3 × 6 3 × 6	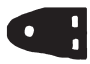		שיש אפור Gray marble	12 ,11
5	אשקלון, מול מלון הולידיי אין Ashqelon, Opposite Holliday-Inn Hotel	L 62 W 36 TH 11.5	38.0	4.5 × 5.0 4 × 5 4 × 5		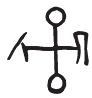	כורכר גס־גרגר *Kurkar*	13
6	אשקלון, מול מלון הולידיי אין Ashqelon, Opposite Holliday-Inn Hotel	L 50 W 35 TH 11	29.0				כורכר דק־גרגר *Kurkar*	14
7	אשקלון, מצפון למרינה Ashqelon, north of the marina	L 49 W 27.5 TH 15	36.0	Ø 5.5 Ø 4.5			כורכר דק־גרגר *Kurkar*	15
8	תל אשקלון Tel Ashqelon	L 49 W 31 TH 11	28.5	3.5 × 5.5 4 × 7			אבן חוף גסת־גרגר Beachrock	16
9	אשקלון, מצפון למרינה Ashqelon north of the marina	L 52.2 W 32 TH 19	45.0	Ø 5 4 × 10			כורכר דק־גרגר *Kurkar*	17
10	אשקלון, מול מלון הולידיי אין Ashqelon, Opposite Holliday-Inn Hotel	L 50.5 W 28.5 TH 14	27.0	5.5 × 5.5 5 × 6			כורכר דק־גרגר *Kurkar*	18

טבלה 1. (המשך)
Table 1. (cont.)

מס׳ No.	אתר Site	מידות (ס״מ) Measurements (cm)	משקל (ק״ג) Weight (Kg)	מידות נקבים (ס״מ) Perforation Measurements (cm)	צללית Silhouette	חריתות Incisions	סוג האבן Stone Type	איור מס׳ Fig. No.
11	אשקלון צפון Ashqelon North	L 48.5 W 21 TH 14.5		Ø 4.5 8.0 × 4.5			כורכר גס־גרגר *Kurkar*	19
12	אשקלון צפון Ashqelon North	L 60 W 20 TH 19		5 × 4 4 × 3			כורכר גס־גרגר *Kurkar*	21
13	אשקלון צפון Ashqelon North	L 53 W 29 TH 15	?45.0				כורכר דק־גרגר *Kurkar*	22

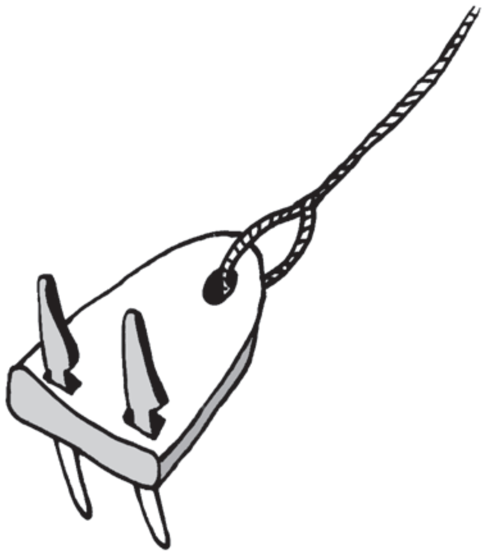

איור 2. עוגן מורכב ובו שלושה נקבים: שחזור.

איור 3. עוגן מס׳ 1.

עוגנים מורכבים שבהם שלושה נקבים

עשרות עוגנים מורכבים בעלי שלושה נקבים, אחד למעלה ושניים למטה, נתגלו בעומק 3–4 מ׳ מצפון לאשקלון מיומאס. עוגן אחד (מס׳ 4) נמצא ליד שרטון שיח׳ עוואד. הנקב העליון שימש לחיבור חבל העוגן, ואילו בשני הנקבים התחתונים, המרובעים, ננעצו יתדות עץ מחודדים בקצותיהם (איור 2). כל העוגנים מלבניים, למעט עוגן מס׳ 4 שחלקו העליון מעוגל. חלק מהעוגנים המלבניים נעשו כנראה מאבנים בשימוש משני; על סמך עובי האבנים, נראה ששימשו במקור לציפוי או לריצוף. על שישה מהעוגנים מטיפוס זה נמצאו כתובות או סימנים חרותים (מס׳ 1–6; טבלה 1).

עוגן מס׳ 1 (איור 3).— העוגן עשוי מאבן שיש אפורה, שאיננה מקומית, והשתמרו בו שרידי יתדות עץ ומסמר. מעל הנקב העליון ניכרים סימני שחיקה של חבל העוגן, ובנקבים התחתונים התגלו שרידי יתדות רוויי מים (איור 4). בחזית העוגן שרד חלק מכתובת ביוונית וצלב יווני (איור 5); הכתובת

הייתה הפוכה כשהעוגן נתלה על החבל בעת הטלתו לים — עדות לכך שלוח השיש שממנו הוכן שימש בשימוש משני.

לוח השיש חלק ומעובד בקפידה, למעט צד אחד רחב שעובד חלקית, ועל כן הוא מחוספס. על הלוח נותרו סימני אזמל בעל חוד, ששימש לעיבודו הראשוני (איור 3). השוני בין שני פני הלוח מלמד, שבמקור הלוח הוצמד לקיר או שהיה חלק מריצוף.

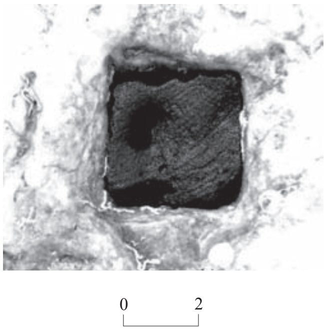

איור 4. שרידי יתד עץ בעוגן מס׳ 1.

העיבוד הסימטרי המדויק של הנקבים והצלב מלמדים שהעוגן יוצר בידי סתת מיומן.

בצד המעובד חלקית, מעל הנקב התחתון השמאלי ומתחתיו, הובחן גוש של צמידה ימית ותחמוצת ברזל (איור 6). בתוך הגוש נמצאו שרידים של מסמר ברזל בעל ראש עגול, שטוח (17 מ״מ קוטר), וחתך מרובע (5 × 5 מ״מ). המסמר (75.5 מ״מ אורך) ננעץ ביתד העץ מלמטה כלפי מעלה, במקביל ללוח וצמוד לו. מצדו האחר של הלוח התגלה מעל לנקב זה חריץ (20 × 8 × 4 מ״מ) ששימש כנראה מגרעת למסמר ברזל נוסף, שלא שרד, ושננעץ ביתד מלמטה כלפי מעלה וקיבע אותו בעוגן. שרידי המסמר בצדו האחד של העוגן והחריץ בצדו האחר מלמדים שהיתד קובע בשני מסמרים משני צדי האבן. נראה שחתך היתדות היה מרובע, אחיד לכל האורך, ללא מדרגה.

לצלב היווני בליטות בקצות הזרועות; מיקומו ועיבודו הקפדני מעידים שנועד לעטר את העוגן (איור 7). הכתובת היוונית שמתחת לצלב קטועה. יש בה שלוש שורות, והיא ניזוקה בעת שנחצב הנקב (איור 8): Καλλισθ̣[έ]ν̣ης / Κα̣[λ]λιτ[--]ο̣υ / Κυθηρρ̣[ ].

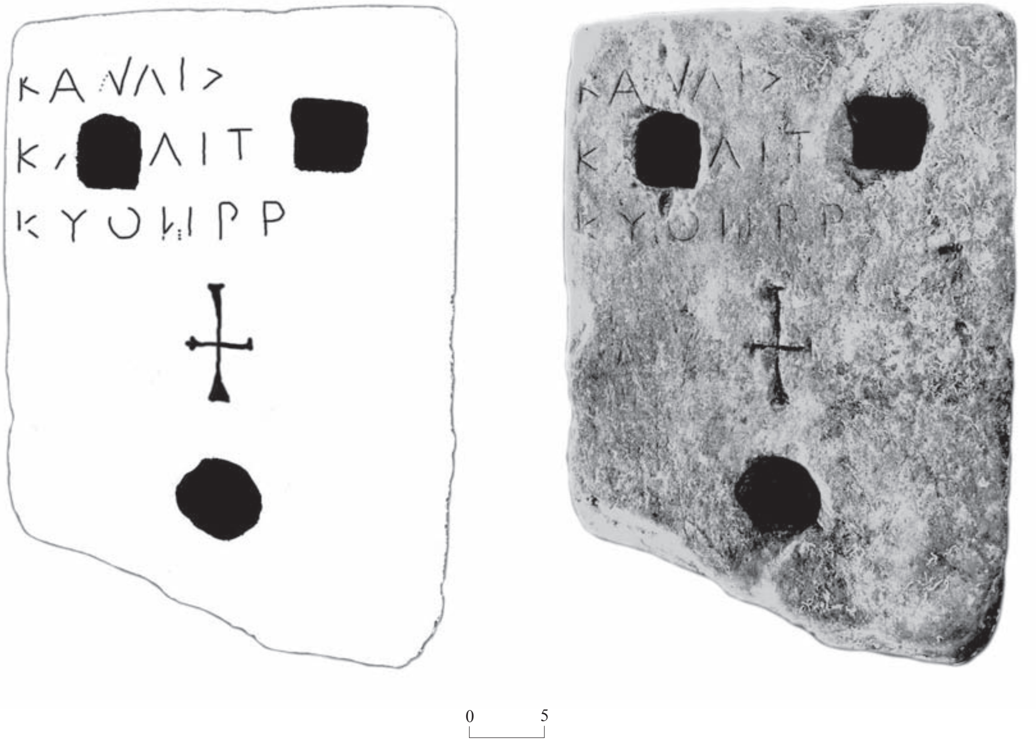

איור 5. הכתובת על עוגן מס׳ 1.

0 2

איור 6. גוש צמידה ימית בעוגן מס׳ 1.

0 2

איור 7. צלב חרות בעוגן מס׳ 1.

0 2

איור 8. כתובת יוונית חרותה בעוגן מס׳ 1.

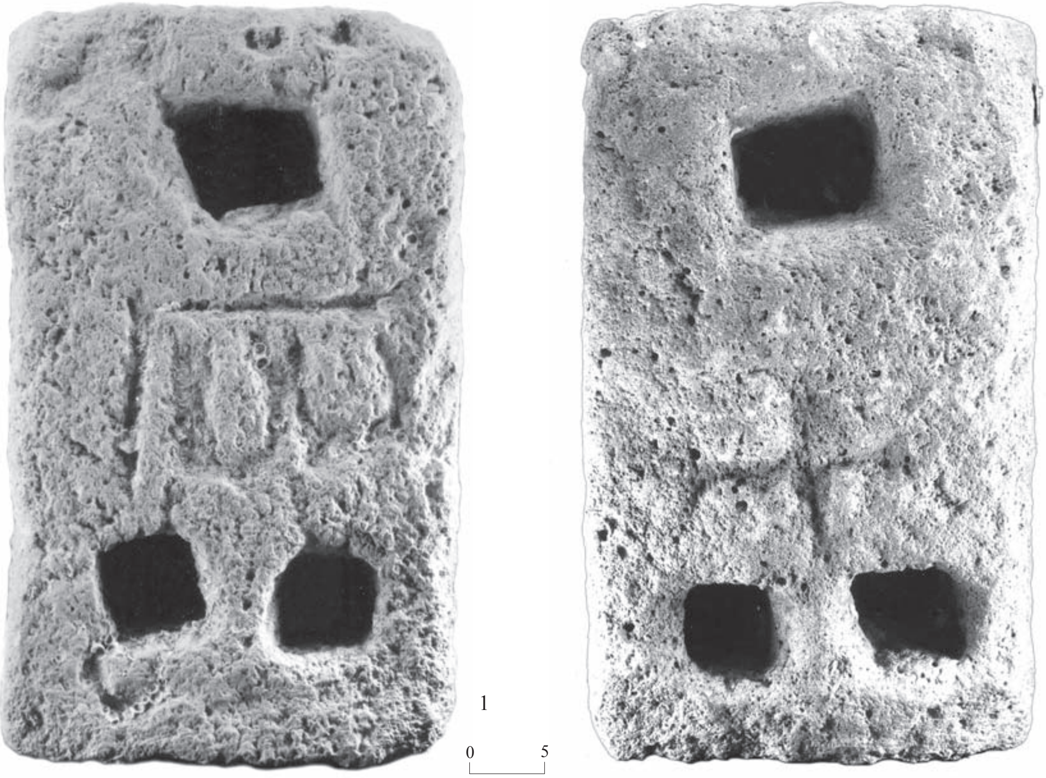

איור 9. עוגן מס׳ 2.

בשורה העליונה ניכר השם קליטנס. בשורה השנייה מופיע שם אביו; כיוון שחסרות כשלוש אותיות, חלקן באזור הנקב, הקריאה המשוערת היא קליטימוס או קליטיכוס. בשורה השלישית מופיעה שייכותו השבטית־הגאוגרפית: שבט אתונאי או תושב האי קיתרה. על סמך צורת האותיות יש לתארך את הכתובת לראשית התקופה ההלניסטית (המאה הג׳ לפסה״נ).

עוגן מס׳ 2 (איור 9).— העוגן עשוי מסלע חוף דק־גרגר מקומי; מצדו האחד נחרתו סימנים ומעליהם שני קווים מאונכים (איור 1:9), ומצדו האחר — צלב יווני (איור 2:9). העוגן מעובד בגסות וכך גם החריתה. המיקום הסימטרי של החריתה בחזית העוגן מלמד שהייתה חלק מעיצובו.

עוגן מס׳ 3 (איור 10).— העוגן עשוי מסלע חוף גס־גרגר, כנראה מקומי, ובחזיתו חרות סימן שאינו ברור. הוא מעובד בגסות, אך החריתה נעשתה בקפידה, כנראה חלק מעיצוב העוגן.

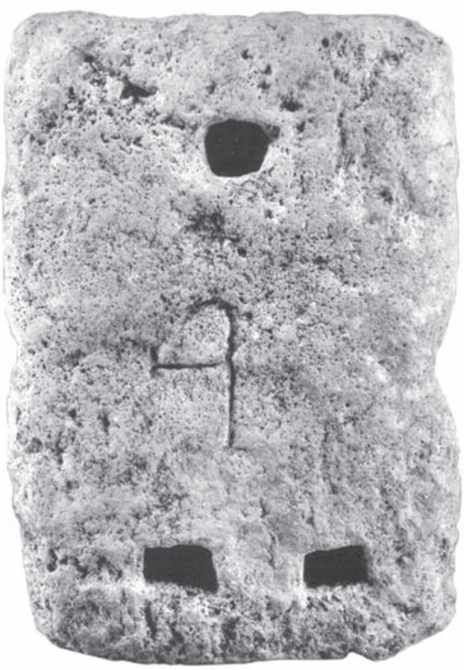

איור 10. עוגן מס׳ 3.

0 5

איור 11. עוגן מס׳ 4.

עוגן מס׳ 4 (איור 11).— העוגן מלבני וחלקו העליון מעוגל. הוא עשוי מאבן שיש אפורה, מחוספסת, שאינה מקומית; שני צדיה מעובדים בגסות, ועליהם סימני אזמל בעל חוד. קווי המתאר החיצוניים והנקבים עוצבו בקפידה. מעל הנקבים ומתחתם, משני צדי העוגן, נמצאו גושי צמידה ימית ותחמוצת ברזל, המעידים על קיומם של שני מסמרים שנועדו לקבע את יתדות העץ. מתחת לאחד הנקבים נחצבו שני חריצים בצורת האות T (איור 12).

נראה שבמרכז היתדות בעוגן זה עוצבה מדרגה שחוזקה במסמר ברזל שננעץ בניצב ליתד וצמוד לעוגן. יתד אחד הוכנס לנקב מצדו האחד של העוגן, והאחר — בנקב השני מצדו האחר של העוגן, בכיוון הנגדי לקודמו. באופן זה, כל יתד חוזק במדרגה בצד אחד ובמסמר ברזל בצד האחר. ביתד אחד ננעץ המסמר מלמעלה, ובשני — מלמטה, וכך הובטח שהם לא ישתחררו בו־זמנית בעת העגינה.

בחזית העוגן חרותות אופקית האותיות היווניות X A: שתי האותיות הראשונות במילים ״כריסטוס

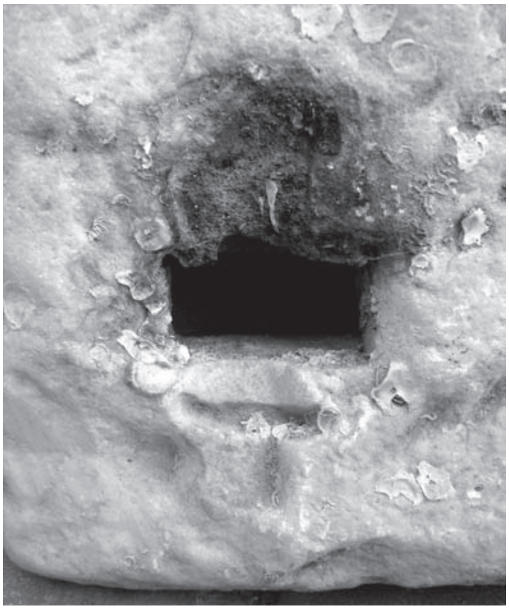

0 2

איור 12. גושי צמידה ימית ותחמוצת ברזל בעוגן מס׳ 4.

ארכון" (כריסטוס שליט). סימן זהה נמצא על אנך עופרת למדידת עומק שהתגלה באשקלון (Galili and Rosen 2009). אות A מטיפוס זה הייתה בשימוש למן המאות הו'–הז' לסה"נ (רוזה לאסט, מידע בעל פה); לכן, נראה שיש לתארך עוגן זה לתקופה הביזנטית. מיקום האותיות, עיצוב הנקבים וקווי המתאר החיצוניים של העוגן מעידים שהם נעשו בידי סתת מקצועי.

עוגן מס' 5 (איור 13).— העוגן עשוי מאבן כורכר גסת־גרגר, כנראה מקומית. בחזיתו חרות צלב עשוי בקפידה; בקצות זרועו האנכית סורטטו שני עיגולים, ובקצות זרועו האופקית — האותיות היווניות A Ω, סמל מובהק לישוע שמסמל ראשית ואחרית. החריתה ומיקומה מעידים שהייתה חלק מעיצוב העוגן. מונוגרמות דומות מופיעות למשל בחותמות עופרת מהמאות הו'–הז' לסה"נ (Nesbitt 1999:130, No. 7).

עוגן מס' 6 (איור 14).— העוגן שבור בחלקו העליון. הוא עשוי מאבן כורכר דקת־גרגר, כנראה מקומית, ובחזיתו חרות סימן דמוי כוכב בעל שש זרועות, העשוי משלושה קווים הנפגשים במרכז או שילוב העשוי מאותיות או סמלים הקשורים לכריסטוס; העוגן והחריתה עשויים בגסות, ונראה שנעשו יחד. עיטור דומה מופיע גם על נרות שמן ביזנטיים שעליהם כתובות המהללות את כריסטוס (Loffreda 1992). עוגן ועליו חריתה דומה נמצא בדורסט, דרום אנגליה (Markey 1997).

עוגנים מורכבים שבהם שני נקבים

שני עוגנים מלבניים מטיפוס זה נמצאו מול חלקה הצפוני של אשקלון מיומאס, בעומק של כ־4 מ'. בנקב העליון הושחל חבל העוגן, ובנקב התחתון ננעץ יתד העץ. העוגנים נעשו מאבן בשימוש משני, פריט ארכיטקטוני ששימש לציפוי או לריצוף. העוגנים והחריתות שבהם עובדו בגסות ונעשו באותה עת.

איור 13. עוגן מס' 5.

איור 14. עוגן מס' 6.

איור 15. עוגן מס׳ 7.

איור 16. עוגן מס׳ 8.

עוגן מס׳ 7 (איור 15).— העוגן עשוי מאבן כורכר דקת־גרגר, ככל הנראה מקומית, ושני נקביו עגולים. בחזיתו האותיות היווניות M E / A X H — משמעותן איננה ברורה. העוגן עובד בגסות וכך גם הכתובת, ונראה על כן ששניהם עובדו יחדיו.

עוגן מס׳ 8 (איור 16).— העוגן עשוי מסלע חוף גס־גרגר, כנראה מקומי, ושני נקביו מלבניים. בחזיתו חרותה כתובת כופית בת שתי שורות, שיש לקוראה כשהעוגן מונח על צדו; העוגן והכתובת מעובדים בגסות, ונראה שנעשו בידי אותו אדם.

עוגנים מורכבים שחלקם העליון מעוגל וחלקם התחתון מלבני

קבוצה ייחודית זו, המורכבת מחמישה פריטים, נמצאה רק באשקלון; בשלושה מהם יש חריתות. לעוגן חלק עליון מעוגל וחלק תחתון מלבני — עיצוב המקנה לו צורה של מצבת קבורה או של גומחת תפילה במסגד (מח׳ראב).

עוגן מס׳ 9 (איור 17).— העוגן עשוי מאבן כורכר דקת־גרגר. הנקב העליון עגול והתחתון סגלגל, פחוס, כמעט מלבני. בחזית העוגן חרותים שני קווים מקבילים וביניהם סימנים שאינם ברורים, אולי אותיות ביוונית או בערבית. עיצוב העוגן סימטרי, אך החריתה מרושלת.

עוגן מס׳ 10 (איור 18).— העוגן עשוי מאבן כורכר דקת־גרגר, כנראה מקומית. הנקב העליון מרובע, והתחתון מלבני. בחזיתו חרותה כתובת כופית בת מילה אחת, אולי המילה ״אללה״. העוגן והחריתה מעוצבים בקפידה.

עוגן מס׳ 11 (איור 19).— העוגן עשוי מאבן כורכר גסת־גרגר, כנראה מקומית. הנקב העליון עגול, והנקב התחתון מלבני; בין שני חלקיו יש שני זוגות מגרעות, שתיים בכל צד, תופעה ייחודית לעוגן זה. במרכז חזיתו חרותה כתובת כופית בת מילה אחת, שתרגומה: ״מים מלוחים שאין מלוח מהם״; אפשר שזהו כינוי לאדם או לספינה. על סמך הכתובת, נראה שיש לתארך את העוגן לשנים 1140–1150 לסה״נ לערך (משה שרון, מידע בעל פה).

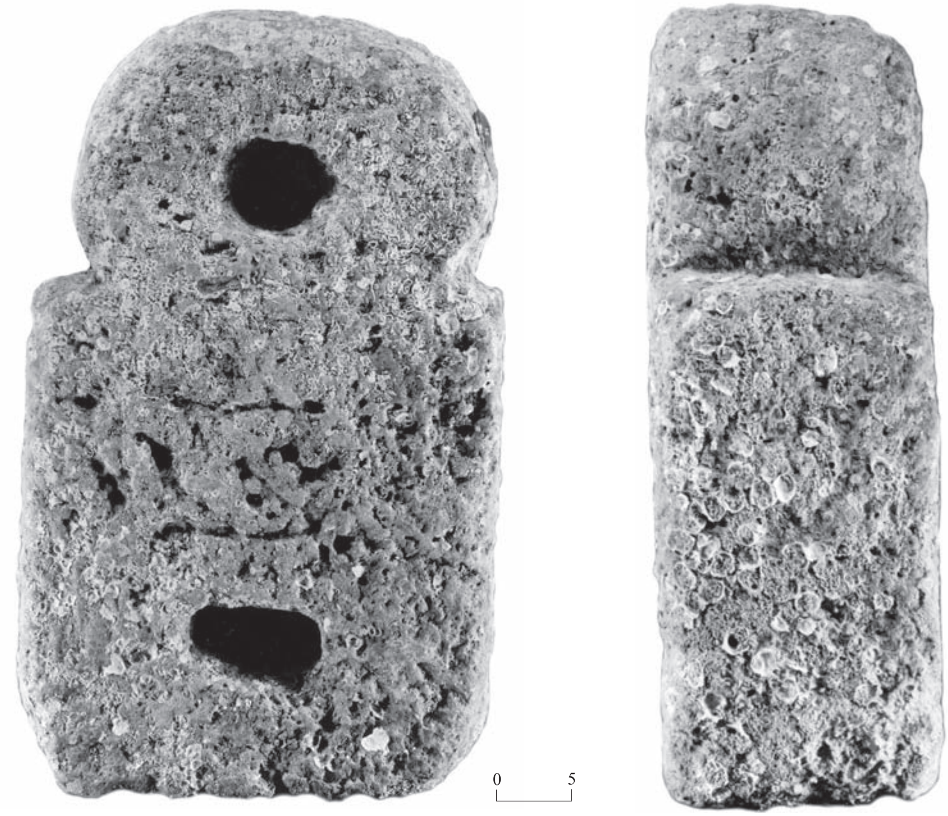

איור 17. עוגן מס׳ 9.

עוגני משקל

עשרות עוגני משקל מלבניים, דמויי תיבה, שבמרכזם מגרעת רוחבית לקשירת חבל, התגלו במעגן יבנה־ים ובחופי אשקלון. עוגנים אחדים מסוג זה התגלו בחופי צפון הארץ. שני עוגני משקל מיוחדים התגלו בעומק של כ־4 מ׳ מול חלקה הצפוני של אשקלון מיומאס. עוגנים מסוג מיוחד זה, שבקצותיהם שני נקבים דמויי האות רי״ש, התגלו רק בחופי אשקלון. נראה שבנקבים קטנים אלו, שאינם מתאימים לקשירת חבל העוגן הראשי, נקשרו חבלים דקים שחוברו בשני הצדדים לחבל הראשי שנכרך סביב העוגן, במגרעת ההיקפית, כדי שלא יחליק ממנה (איור 20).

איור 18. עוגן מס׳ 10.

עוגן מס׳ 12 (איור 21).— העוגן עשוי מאבן כורכר גסת־גרגר. בפינתו חרות מעין כוכב, המורכב מקווים מקושתים הנפגשים במרכז, בדומה לעוגן מס׳ 6 (לעיל).

עוגן מס׳ 13 (איור 22).— העוגן עשוי מאבן כורכר דקת־גרגר, ועליו חריתה דמוית האות H.

איור 19. עוגן מס׳ 11.

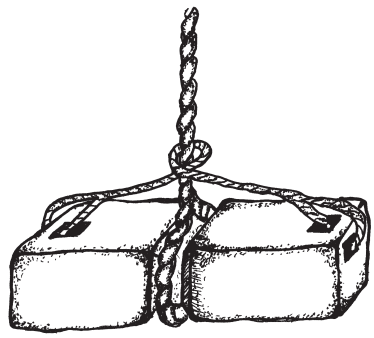

איור 20. קשירת עוגן משקל מטיפוס אשקלון: שחזור.

איור 21. עוגן מס׳ 12.

איור 22. עוגן מס׳ 13.

דיון ומסקנות

הפעילות הימית באשקלון על פי הממצא הארכיאולוגי ולאור המקורות ההיסטוריים

אשקלון שוכנת לחוף הים התיכון, ממערב לאזור חקלאי המשופע בקרקע פורייה ובמי תהום גבוהים. מיקומה על גבול המדבר ובקרבת אזורים חקלאיים — סמוך לדרך הים, שחיברה בין מצרים לצפון הלבנט, ולקצה דרך הבשמים הנבטית, שחיברה בין המזרח לארצות הים התיכון — הקנה לה יתרונות כלכליים. התנאים האקלימיים והגאוגרפיים באזור אפשרו לפתח במקום תוצרת חקלאית ייחודית, שחלקה הפך לשם דבר, למשל הבצל או היין האשקלוני (גופנא וליפשיץ תשס״א; דבורז׳צקי תשס״א; ספראי תשס״א; עוקד תשס״א).

שרידים ארכיאולוגיים שנחשפו באשקלון ובסביבתה מלמדים שמתקופת הברונזה, וייתכן שאף קודם לכן, שימשה העיר שער ימי לאזור דרום יהודה וקיימה קשרים תרבותיים ומסחריים עם חופים רחוקים בים התיכון. למן התקופה ההלניסטית, כפי שמעידים גם המקורות הכתובים, הייתה אשקלון עיר חוף שוקקת חיים, שנייה בחשיבותה לעכו, והיא שימשה נקודת מגע ימית ראשית בין חופי דרום הארץ לתרבויות הים התיכון. עם זאת, המקורות ההיסטוריים מציינים שלעיר לא היה מעולם נמל בנוי ראוי לשמו (גלילי, שרביט ודהרי תשס״א).

הממצא הארכיאולוגי שהתגלה על קרקעית הים תומך במקורות ההיסטוריים ומלמד שהספינות נאלצו לעגון במרחק רב מהחוף ולהעזר בסלעי כורכר תת־ימיים לאחיזת העוגנים בקרקעית הים (איור 23). מעגן מסוג זה, המכונה מעגן ים פתוח, שימש בדרך כלל בחופים שאין בהם מקומות מחסה (גלילי, שרביט ודהרי תש״ס; Galili, Raban and Sharvit 2002; Galili and Rosen 2008). ימאים שפרקו סחורות או שטענו אותן, או שעסקו בדיג באזור אשקלון, גררו את כלי השיט אל החוף או עגנו בים הפתוח, כשכלי השיט חשופים לאיתני הטבע. אין תימה אפוא שעל קרקעית הים, בקרבת החוף, הצטברו עוגנים רבים של ספינות שנקלעו למצוקה, נטרפו או נאלצו לנתק את עוגניהן בחופזה.

הממצא שהתגלה על קרקעית הים באזור אשקלון מלמד על אופי הפעילות הימית בחופיה. מקורם של שרידי כלי השיט והעוגנים, שהתגלו בעומק 2.5–5.0 מ׳ ובמרחק כ־100 מ׳ מהחוף, בספינות שנטרפו במשברי החוף, לאחר שנסחפו לשם. מקור השרידים הארכיטקטוניים שהתגלו בקרבת החוף בהרס התל ובחלקים ממנו שהתמוטטו ונפלו לים. במפולות על החוף למרגלות אשקלון מיומאס ותל אשקלון התגלו עוגני אבן אחדים שמקורם בתל.

תאריך הממצא

עוגנים מורכבים. העוגנים המורכבים קטנים למדי (20–80 ק״ג), והם מתוארכים לרוב לתקופת הברזל או לתקופה הפרסית. עם זאת, עוגנים דומים שנתגלו בקיסריה, באפולוניה, בדור וביבנה־ים — אשר בחלקם נותרו שרידי עץ שתוארכו באמצעות פחמן־14, וחלקם עוטרו בסמלים נוצריים —

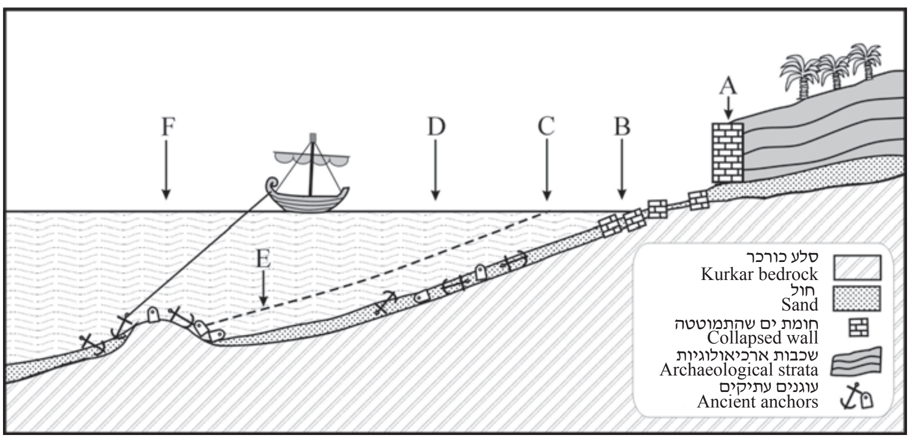

איור 23. סוגי ממצאים עתיקים על קרקעית הים באשקלון (על פי גלילי, שרביט ודהרי תשס״א): (A) חומת הים העתיקה; (B) גושי חומה שהתמוטטו ונפלו לים; (C) מיקום קו החוף הקדום; (D) שרידי ספינות טרופות בעומק 3–5 מ׳; (E) מפלס החוף הקדום על קרקעית הים; (F) עוגנים ושרידי ספינות שעגנו במעגן ים פתוח מורכב מרכס כורכר תת־ימי בעומק 6–13 מ׳.

מלמדים שהשימוש בהם נמשך לפחות עד ימי הביניים (Kingsley and Raveh 1994; Grosman and Kingsley 1996; Raban 2002). עוגנים מורכבים בעלי שלושה נקבים, העשויים מאבן שיש ועליהם כתובות ביוונית, מלמדים שבאזור אשקלון נמשך השימוש בהם עד לתקופה הביזנטית לפחות. עוגנים מורכבים בעלי שני נקבים דומים בשימושם לאלו שיש בהם שלושה נקבים, אך הם בדרך כלל עבים יותר ודומים בצורתם לאבני בניין. הם אינם קדומים לתקופה הביזנטית.

העוגנים שחלקם העליון מעוגל וחלקם התחתון מלבני יוצאי דופן; על סמך דמיונם למח׳ראב, לחלונות או למצבות קבורה מזרחיים, ולפי הכתובות הכופיות שנמצאו על כמה מהם, אפשר ליחסם לימאים מוסלמים. עד כה לא התגלו עוגנים מטיפוס זה במקומות אחרים — בישראל או מחוץ לה — ואפשר על כן לכנות טיפוס זה ״עוגן מורכב מטיפוס אשקלון״ ולתארכו למאות הי׳–הי״ב לסה״נ.

עוגני משקל. העוגנים הקדומים ביותר מטיפוס זה שהתגלו באשקלון הם מתקופת הברונזה המאוחרת, ולהם נקב אחד; אין עליהם חריתות, ועל כן לא נידונו כאן. הם נמצאו בקרבת התל, בעיקר מול חלקו הצפוני, בקרבת אשקלון מיומאס ועל שרטון הסלע שיח׳ עוואד. כמה עשרות עוגנים מטיפוס זה נמצאו, רובם אינם סימטריים, ומשקלם 20–60 ק״ג. בקרבת חלקו הצפוני של חוף אשקלון מיומאס התגלה עוגן משקל גדול בעל נקב אחד, שמשקלו כ־160 ק״ג. לא התגלו באשקלון עוגני משקל שיש בהם נקב אחד וחריתות, או קבוצות של עוגני משקל כאלו שמקורן בטרופת אחת מוגדרת, בדומה לממצא ממרכז הארץ ומצפונה (Galili 1985; Galili, Shmueli and Artzy 1986; Galili and Raveh 1988; Galili, Sharvit and Artzy 1994). עוגנים קטנים למדי (20–40 ק״ג) מטיפוס זה, שאינם מעובדים בקפידה ואינם סימטריים, היו בשימוש מתקופת הברונזה ועד ימינו.

עוגני משקל שלהם מגרעת רוחבית ושני נקבים נפוצים בחופי דרום הארץ, בעיקר ביבנה־ים (גלילי ושרביט תשנ״א; תשס״ה) ובאשקלון, ונדירים במרכז הארץ ובצפונה. לעומת זאת, עוגני משקל שלהם מגרעות רוחביות ושני נקבים מזווים, דוגמת אלו שהוצגו לעיל, לא התגלו עד כה בשום מקום אחר — נראה שזהו טיפוס שהתפתח באזור זה, ועל כן מוצע לכנותו ״עוגן משקל מטיפוס אשקלון״; הימצאותם סמוך לעיר הביזנטית אשקלון מיומאס, וכן הסימן החרות בעוגן 12, מאפשרים לתארכם לתקופה הביזנטית.

משמעות הכתובות והסימנים

העוגן הוא אביזר חיוני, אשר גורלם של כלי השיט, של הנוסעים ושל המטען תלוי בו. במציאות של חוף ים פתוח, נעדר מחסה לכלי שיט, ובתנאי הים הקשים והבלתי צפויים בחופי דרום הלבנט, לא ייפלא שהוא היה אביזר הבטיחות החשוב ביותר. בלעדיו לא העלו על הדעת לצאת לים באזורנו, כאז כן עתה. במרבית המקרים, החריתה נעשתה במכוון (לצורך פולחן?) והיא הייתה קשורה לתפקוד העוגן, הספינה או הצוות; משמעותן של חלק מהחריתות, בעיקר הכתובות, ברורה, אך פשרם של מרבית הסימנים נותר עלום.

הכתובת החרותה על עוגן מס׳ 1 מלמדת שזוהי מצבת זיכרון או קבורה מהמאה הג׳ לפסה״נ של אדם שמקורו מיוון, כנראה מהאי קיתרה. המצבה הוסבה לשמש עוגן בתקופה הביזנטית. פריזר ומתיוס (Fraser and Matthews1997) תיעדו שמות זהים לשמות הנקבר ואביו במערב יוון. לדעת אליין בריסון (מידע בעל פה), אפשר שמקור השם באחד השבטים האתונאים במזרח אטיקה; שם זהה או דומה לשם האב המוזכר בכתובת זו נמצא בכתובת באטיקה (Stanton 1984; Traill 1986:47–51; 2001:211).

צלבים, כתובות וחריתות מופיעים על עוגנים וציוד ימי אחר שהתגלו בארץ ובחופים אחרים בים התיכון ובים השחור: חולצנים; טבעות אבן או עופרת, ששימשו לחילוץ חכות דיג שנתקעו בקרקעית הים (Galili and Rosen 2008); ואנכים למדידת עומק (Galili, Sharvit and Rosen 2000). מיקום החריתה בחזית העוגן מלמד שהייתה חלק מהותי בעיצובו; בשל חשיבותו של העוגן לכלי השיט נראה שהייתה לחריתות אלו, נוסף על סימון בעלות, גם משמעות סמלית — הגנה מפני הסכנות שטומן בחובו הים ובקשת מזל טוב והצלחה בהפלגה, במסחר או בדיג.

נראה שהכמות הרבה של העוגנים שעליהם חריתות שנמצאה בחופי אשקלון נובעת מהתנאים הפיסיים באזור זה, שגרמו לכך שההפלגה בים הייתה מסוכנת. בחופי צפון הארץ ומרכזה אפשר היה למצוא מחסה בעת סערה באחד משלושת הנמלים הבנויים (עכו, עתלית או קיסריה), או מחסה ארעי במפרצים או ליד איים קטנים ושרטונות כורכר בקרבת החוף. לעומת זאת, בין יבנה־ים לימת ברדוויל אין בנמצא מעגנים טבעיים או נמלים, ועל כן הסכנות באזור זה היו גדולות יותר. התלות בעוגן, אם כן, הייתה מוחלטת וגורלית, ואפשר שזו הסיבה לריבוי החריתות והכתובות בעוגנים דווקא באזור אשקלון.

עוגנים מאבן שאיננה מקומית בשימוש משני
באשקלון וביבנה־ים התגלו עוגנים עשויים מאבני צפחה, גרניט או שיש, שאינן מקומיות. ריחוק חופי דרום הארץ משדרת ההר המרכזית וממקורות אבן איכותית (גיר, בזלת ודולומיט) גרם כנראה לכך, שלעתים השתמשו בשימוש משני באבנים שיועדו במקור לבנייה מונומנטלית או למצבות קבורה, כמו בעוגן מס׳ 1 — תופעה ידועה בתקופות שונות בארץ ישראל.

הערה

[1] אנו מודים לצולל יוסי אילון שדיווח על חשיפת ממצאים על קרקעית הים וסייע בסקרים התת־ימיים; לארכיאולוג יעקב שרביט; לצוללים חיים סלעי, דני מוסקוביץ׳, יוני תורג׳מן ואלכס יעקובוביץ׳ שהשתתפו בסקרים התת־ימיים; לבן גלילי שסייע בציור, בצילום ובגרפיקה; לקלרה עמית שצילמה את העוגנים; ולמשה שרון, אריאל ברמן ורוזה לאסט שסייעו בפענוח הכתובות.

הפניות

גופנא ר׳ וליפשיץ נ׳ תשס״א. יישובי מרזבת אשקלון בתקופת הברונזה הקדומה Iא — הוכחות חדשות לקיום סחר ימי. בתוך א׳ ששון, ז׳ ספראי ונ׳ שגיב, עורכים. **אשקלון — עיר לחוף ימים**. אשקלון. עמ׳ 57–68.

גלילי א׳ ושרביט י׳ תשנ״א. מעגן יבנה ים, ממצאי הסקר התת־ימי. בתוך מ׳ פישר, עורך. **יבנה־ים וסביבתה**. פלמחים. עמ׳ 111–121.

גלילי א׳ ושרביט י׳ תשנ״ז. אשקלון, צפון — סקר תת־ימי וחופי. **חדשות ארכיאולוגיות** קו:155.

גלילי א׳ ושרביט י׳ תש״ס. תל אשקלון — סקר תת־ימי וחופי. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 111: 111–114.

גלילי א׳ ושרביט י׳ תשס״ה. ממצאי הסקרים התת־ימיים ביבנה־ים. בתוך מ׳ פישר, עורך. **יבנה, יבנה ים וסביבתן**. תל אביב. עמ׳ 303–314.

גלילי א׳, שרביט י׳ ודהרי ע׳ תש״ס. אשקלון, סקר תת־ימי. **חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל** 110: 110–111.

גלילי א׳, שרביט י׳ ודהרי ע׳ תשס״א. אשקלון והים לאור הממצא הארכיאולוגי הימי והחופי. בתוך א׳ ששון, ז׳ ספראי ונ׳ שגיב, עורכים. **אשקלון — עיר לחוף ימים**. תל אביב. עמ׳ 11–38.

דבורז׳צקי א׳ תשס״א. פעילות כלכלית ומוצאי חקלאות ייחודיים של אשקלון מהתקופה ההלניסטית ועד התקופה הביזנטית. בתוך א׳ ששון, ז׳ ספראי ונ׳ שגיב, עורכים. **אשקלון — עיר לחוף ימים**. תל אביב. עמ׳ 119–134.

ספראי ז׳ תשס״א. אשקלון — מובלעת נוכרית: אשקלון וערי החוף לאחר הכיבוש הרומי. בתוך א׳ ששון, ז׳ ספראי ונ׳ שגיב, עורכים. **אשקלון — עיר לחוף ימים**. תל אביב. עמ׳ 89–98.

עוקד ש׳ תשס״א. קנקני עזה — היבטים כרונולוגיים וכלכליים. בתוך א׳ ששון, ז׳ ספראי ונ׳ שגיב, עורכים. **אשקלון — עיר לחוף ימים**. תל אביב. עמ׳ 227–250.

Galili E. and Rosen B. 2008. Marine Archaeology in Israel—Recent Discoveries. *NEAEHL* 5. Pp. 1925–1934.

Galili E. and Rosen B. 2009. Ancient Sounding Weights and Navigation along the Mediterranean Coast of Israel. *IJNA* 38:343–368.

Galili E., Sharvit J. and Artzy M. 1994. Reconsidering Byblian and Egyptian Stone Anchors Using Numeral Methods: New Finds from the Israeli Coast. *IJNA* 23(2):93–107.

Fraser P.M. and Matthews E. 1997. *A Lexicon of Greek Personal Names* IIIA: *The Peloponnese, Western Greece, Sicily, Magna Graecia*. Oxford.

Galili E. 1985. A Group of Stone Anchors from Newe-Yam. *IJNA* 14(2):143–153.

Galili E., Raban A. and Sharvit J. 2002. Forty Years of Marine Archaeology in Israel. *Tropis* VII:927–961.

Galili E. and Raveh K.1988. Stone Anchors with Carvings from the Sea off Megadim, Israel. *Sefunim* VII:41–47.

Galili E., Sharvit J. and Rosen B. 2000. Symbolic Engravings on Byzantine Sounding Leads from the Carmel Coast of Israel. *IJNA* 29(1):143–150.

Galili E., Shmueli N. and Artzy M. 1986. Bronze Age Ship's Cargo of Copper and Tin. *IJNA* 15(1):25–37.

Grosman E. and Kingsley S.A. 1996. A Three Hole Stone Anchor with Wood Remains from Crusader Arsuf (Apollonia) Israel. *IJNA* 25:49–54.

Kingsley S. and Raveh K. 1994. A Reassessment of the Northern Harbor of Dor, Israel. *IJNA* 23:289–295.

Loffreda S. 1992. Ancora sulle lucerne Bizantine con iscrizioni. *LA* 42:313–329.

Markey M. 1997. An Inscribed Stone Anchor from Dorset. *IJNA* 26:127–132.

Nesbitt J. 1999. Byzantine Lead Seals from the Vicinity of the Governor Palace and Warehouses (CC and KK). In K.G. Holum ed. *Caesarea Papers* 2: *Herod's Temple, the Provincial Governor's Praetorium and Granaries, the Later Harbor, a Gold Coin Hoard and Other Studies* (*JRA* Supplement Series 35). Portsmouth. Pp. 129–135.

Raban A. 2002. The Medieval Three Holes Composite Anchors of the Mediterranean. *Tropis* VII:637–653.

Stanton X. 1984. Some Attic Inscriptions. *Annual of the British School at Athens* 79: 301–303.

Traill J.S. 1986. *Demos and Trittys: Epigraphical and Topographical Studies in the Organization of Attica*. Toronto.

Traill J.S. 2001. *Persons of Ancient Athens*. Toronto.

INSCRIBED STONE ANCHORS FROM ASHQELON: FINDS FROM UNDERWATER SURVEYS

EHUD GALILI, GERALD FINKIELSZTEJN, JOSEF AYALON AND BARUCH ROSEN
(PP. 113–127)

Underwater surveys, carried out between 1995 and 2004 near Ashqelon, revealed remains of shipwrecks and cargo lost by boats plying these coastal waters. Among the finds were a large number of different types of anchors, testifying to 3500 years of sea trade off the southern coast of Israel (Fig. 1). Of the dozens of anchors found at Ashqelon, thirteen are inscribed (Table 1)—a relatively large number in comparison with anchors recovered elsewhere along the coast of Israel. Most of the inscribed anchors are of the composite type, to which sharpened wooden stakes were added to improve their hold on the seabed (Fig. 2). The anchors were classified according to their form and number of holes.

Composite Anchors with Three Holes.— Anchor 1 (Figs. 3–8) is made of gray marble, a non-local stone, and retains traces of wooden stakes and a nail. It is marked with a cross, below which is a fragment of a three-line Greek inscription, reading:

Καλλισθ̣[έ]ν̣ης/Κα̣[λ]λιτ[--]ο̣υ̣/Κυθηρρ[̣].

KallithTenes (son of)/Kallit[tym]os or Kallit[tych]os/(Citizen of) Cythera or Kytherrhos, or a member of an Athenian trible.

The stone was originally used as a tombstone or memorial plaque, and the style of the lettering suggests a third-century BCE dating.

Anchor 2 has markings engraved on one side, surmounted by two vertical lines, and a Greek cross on the other side (Fig. 9). Anchor 3 has indistinct markings (Fig. 10). Anchor 4 (Figs. 11, 12) is incised with two Greek letters: X A, standing for "Christos Archon", i.e., "Christ the Ruler". Anchor 5 depicts a cross with two circles on each edge of the upright bar, and the Greek letters Ω A on each side of the crossbar (Fig. 13). Anchor 6 has indistinct markings (Fig. 14).

This type of anchor began to be used in the Late Bronze Age, and the finds from Ashqelon and elsewhere show that the type continued in use at least until the Byzantine period.

Composite Anchors with Two Holes.— Two rectangular anchors of this type were recovered. Anchor 7 has a two-line Greek inscription, probably reading ME/AXH (Fig. 15). Anchor 8 seems to be engraved with a two-line inscription in Kufic script (Fig. 16). No anchors of this type have been found in assemblages predating the Byzantine period.

Composite Anchors with a Rounded Upper Part and a Rectangular Lower Part.— This appears to be a local type of anchor that developed in the Ashqelon region between the tenth and twelfth centuries CE; therefore, we propose calling the type "Ashqelon composite anchor". Five anchors of this type were recovered, three of which are engraved. This type of anchor has a rounded upper part and a rectangular lower part, giving it the form of a tombstone, or a prayer-niche (*miḥrab*) in a mosque. Anchor 9 is engraved with two parallel lines, with indistinct markings between them (Fig. 17). Anchor 10 appears to be inscribed with Kufic script (Fig. 18). Anchor 11 has a one-word Kufic inscription, which translates: "Salt water which nothing is saltier than" (Fig. 19). Based on the inscription, the suggested date-range for this anchor is 1140–1150 CE.

Weight Anchors.— It seems that this type of anchor developed in the Ashqelon region;

therefore, we propose calling the type "Ashqelon weight anchor" (Fig. 20). Based on the fact that these anchors were found close to the Byzantine town of Ashqelon Mayumas, they should probably be dated to the Byzantine period. Anchor 12 has a kind of star decoration composed of curved lines meeting at the center (Fig. 21). Anchor 13 is marked with an engraving resembling the letter H (Fig. 22).

The large number of engraved anchors found off the Ashqelon coast seems to derive from the region's physical characteristics that made navigation difficult along the coastline, rendering its waters dangerous for shipping (Fig. 23). The complete absence of natural harbors or ports capable of providing shelter for sailing boats along the southern coast—between Yavne-Yam and Lake Bardawil—made this stretch of water more perilous than others. Here, therefore, the complete and utter reliance on anchors to prevent boats being swept ashore was more crucial than elsewhere along the coast. This may be the reason for the large number of engravings and inscriptions on anchors found in the Ashqelon region, meant to assure the well-being of their users.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Location map.
Fig. 2. Composite anchor with three holes, a reconstruction.
Fig. 3. Anchor 1.
Fig. 4. Remains of a wooden stake in Anchor 1.
Fig. 5. Anchor 1, the partially worked side.
Fig. 6. Anchor 1, marine encrustation.
Fig. 7. Anchor 1, engraved cross.
Fig. 8. Anchor 1, engraved Greek inscription.
Fig. 9. Anchor 2.
Fig. 10. Anchor 3.
Fig. 11. Anchor 4.
Fig.12. Anchor 4, marine encrustation and iron oxide.
Fig. 13. Anchor 5.
Fig. 14. Anchor 6.
Fig. 15. Anchor 7.
Fig. 16. Anchor 8.
Fig. 17. Anchor 9.
Fig. 18. Anchor 10.
Fig. 19. Anchor 11.
Fig. 20. Method of tying Ashqelon weight anchors, a reconstruction.
Fig. 21. Anchor 12.
Fig. 22. Anchor 13.
Fig. 23. Types of ancient finds on the seabed at Ashqelon: (A) ancient sea-wall; (B) remnants of the ancient settlement that collapsed into the sea; (C) ancient coastline; (D) wreckage of seagoing vessels (depth 3–5 m); (E) ancient level of sand; (F) anchors and remnants of ships that anchored on submerged *kurkar* ridges (depth 6–13 m).